

HUMAN
RIGHTS
WATCH

Ukupatikishiwa ukusela pa Ncende Amafya ku bantu bamu Zambia ilyo utwampani twa bulimi twapoka impanga

©2017 naba Samer Muscati abamu kabungwe akalolesha pa nsambu sha bamtu (Human Rights Watch)

Nifwe bani

Twitwa ukuti ba Kalolekesha Pa Nsambu Shabantu (Human Rights Watch).

Tubomba mukushininkisha ukuti umuntu onse mu calo atangatwa bwino nokukwata insambu shakwe.

Insambu fintu fimo ifyo umuntu onse alingile ukukwata. Icakumwenako, incende yakwikalapo, amenshi ayabusaka, ifyakulya elyo namasambililo ayasuma.

The logo for Human Rights Watch, consisting of the words "HUMAN RIGHTS WATCH" in white, uppercase, sans-serif font, arranged in three lines and centered within a solid blue square.

H U M A N
R I G H T S
W A T C H

Pa mulandu wa iyi nsebo

Ubuteko bwa calo ca Zambia bulefwaya amabala ayakalamba ayo ayapanga indalama ukupitila mukushitisha ifyo balima.

Ubuteko buletontonkanya ukuti ici kuti calenga ubupina mu Zambia bwacepako.

Lelo ubu bulimi bulelenga ubwikalo ukubipilako ku bekala calo ba muli ishi mishi.

©2017 naba Samer Muscati abamu kabungwe akalolesha pa nsambu sha bamtu (Human Rights Watch)

Mu mwaka wa 2016 na 2017 twaile ku Zambia mukuyafwailisha ifilecitika.

Twalanshenye na bantu ukucila napa mwanda umo namakumi yatatu (130) abekala mu ncende ya Zambia iitwa Serenje.

Nakabili twalilanshenye na:

- abantu ababomba mu buteko
- abantu abakwata utwampani twa bulimi
- bandubulwila ba milandu elyo nabambi abafishibisha

Iyi nsebo ilelanda pafintu ifyo twasangile elyo nefyo tuletonkanya ififwie ukucitika mukukonkanyapo.

©2017 naba Samer Muscati abamu kabungwe akalolesha pa nsambu sha bamtu (Human Rights Watch)

Bushe finshi filecitika mu Zambia?

Ubuteko bwalipoka impanga isho abekala calo bekalapo nokulimapo ifyakulya. Ishi mpaga shali ni mpanga sha cifyalilwa.

Ubuteko bulepela ishi mpanga ku twampani twa bulimi ukuti tushibomfye.

Utwampani twa bulimi kuti twaba twampani twa makwebo yakaklamba nangu indupwa ishapanga ubulimi nga makwebo yabo.

Utwampani twa bulimi tulalipila indalama ku buteko pakubomfya impanga ukupanga amabala ayakalamba.

Lelo ubuteko elyo nabene ba aya mabala abengi tabalelolesha pa nsambu isha bantu ababa kale pali ishi mpanga.

©2017 naba Samer Muscati abamu kabungwe akalolesha pa nsambu sha bantu (Human Rights Watch)

Bushe mafya nshi ubu bulimi buleleta?

Uyu musango wa bulimi uleleta amafya ayakalamba ku bekala calo elyo ne mishi bekalamo.

Icakumwenako:

- Abantu abengi tabakwatapo fyakusosa pafilecitika ku mpanga isho baikalapo.

Banamayo bena ilingiline tekuti basoseko nangu cimo.

- Abantu abengi tabaishiba ukuti impanga yabo yalipokwa kale. Besa mukwishiba mukucelwa sana.

©2017 naba Samer Muscati abamu kabungwe akalolesha pa nsambu sha bamtu (Human Rights Watch)

Kuliko amafya nayambi:

- Abantu bamo balapatikishiwa ukufuma pa ncende apo baikala imyeo yabo yonse. Tabakwata ubusalo.

Icukumwenako, abene ba mabala yamo ayakalamba balyeba abekala calo ukuti bali nokonaula amayanda ne fyakulya fyabo ngacakuti bakana ukusela.

- Indupwa ishingi tashipokelelapo indalama nangu shimo nangu ubwafwilisho pakusanga ubwikalo bumbi. Ne ndupwa shimo shishalafye ukwabula apakwikala pa mulandu wa ici cine.
- Indupwa shimo shilaselela ku ncende iyabipa umushingalimwa ifyakulya. Ishi ndupwa tashikwata nefyakulya ifyakwanina.

Elyo kabili takuba na menshi ayabusaka nangu amasukulu mupepi.

Ifi fyonse filabipishako sana kuli banamayo. Icukumwenako, pamulandu wakuti inshita ishingi ebafwaya amenshi nefyakulya ifya ndupwa shabo.

Elyo cilepilibula nokuti abana abengi tekuti baye ku masukulu.

©2017 naba Samer Muscati abamu kabungwe akalolesha pa nsambu sha bantu (Human Rights Watch)

- Abene ba mabala yakalamba yamo tabalekonka amafunde ne fikomo fya buteko. Tabaleeba abantu nangu ubuteko pamulandu na mafya yengatumbuka mu bulimi bwabo.

Abene ba twampani twa ubu bulimi batontonkanya ukuti abantu abekala muli ishi mpanga tabakwata insambu shakwikalamo.

©2017 naba Samer Muscati abamu kabungwe akalolesha pa nsambu sha bantu (Human Rights Watch)

Bushe ninsambu nshi isho abekala calo bakwata?

Ifunde lisosa ukutila abantu bamu Zambia balikwata insambu pamo ngeshi ngacakuti ubuteko bulefwaya ukubapoka impanga:

1. Abekala calo balingile bakwata ukulandapo pafilecitika ku mpanga shabo.

- Utwampani twa bulimi tufwile ukushininkisha ukuti ici cacitika.
- Ishamfumu shifwile shalanshanya na bekala calo.
- Ishamfumu shifwile shaipusha abekala calo ngacakuti cilifye BWINO ubuteko ukupoka ishi mpanga.
- Abekala calo bafwile ukusumina ilyo icili conse tacilacitika.
- Abantu bafwile bakwata nefyakusosapo pamilimo iilebombeka muli aya mabala yakalamba ilyo yatendeka.

2. Abantu tabalingile ukupatikishiwa ukusela pa ncende yabo.

Ubuteko bufwile bwalesha ici cintu ukucitika kanofye ngacakuti utwampani tulekonka amafunde ayo ayacingilila abantu.

3. Ngacakuti abantu bafuma pali ishi ncende, utwampani twabulimi tufwile ukubafwilishako ukusanga incende shimbi ishakwikalapo.

4. Utwampani twa bulimi tufwile ukulipila abantu indalama elyo nobwafwilisho bumbi pantu impanga yabo naipokwa.

5. Abantu balikwata insambu shakuilishanya elyo nokubombelwapo pamafya yabo ngacakuti tabakwete insambu shabo.

6. Abantu bafwile bakwata ifyo balekabila ifya bwikashi. Icakumwenako, incende yakwikalapo, amenshi yabusaka ne fyakulya, amasukulu no bundapishi.

Ifi fintu nafyo filingile fyacitika:

1. Utwampani twabulimi pamo no buteko balingile ukubala bafwailisha nokumona ifyo aya mabala yakacita kubekala calo elyo naku ncende.

2. Ubuteko bufwile kwasuminishafye utwampani twa bulimi ngacakuti nabafwailisha bwino nokushininkisha ukuti abantu nabakwata insambu shabo.

3. Abene ba twampani twa bulimi bafwile ukukwata amapepala ayayana ukufuma ku buteko ilyo tabalatendeka ukubomba.

Ubuteko bufwile ukushininkisha ukuti ifi fintu fyacitika.

Lelo ilingiline tafilecitika. Elyo nobuteko bwine tabuleshininkisha ukuti amafunde nefikomo filekonkwa.

Ifilingile ukucitika nombra

Tulefwaya ubuteko bwa calo ca Zambia pamo no twampani twa bulimi ukubomba na maka pakushininkisha ukuti abantu bakwata insambu shabo.

Tulefwaya ubuteko bwa calo ca Zambia ukubomba ifi fintu:

- Ukupwisha amafya ayo ubulimi bwa twampani tukalamba bwaleta ku bekala calo baku Serenje abapatikishiwa ukufuma mu mayanda yabo ukwabula ukupelwako ubwafwilisho ubuli bonse nangu indalama ishakwana.

- Ukushininkisha ukuti abantu abengaseshiwa pa ncende shabo kuti bakwata bumpandamano no bwafwilisho ukufuma ku buteko.

Ici cifwile cabafye ica lutu nangu pa mutengo uunono sana.

- Ukushininkisha ukuti abantu bakwata insambu sha kulandapo pa mulandu wa mabala ayalebapoka impanga shabo elyo nobwafwilisho ubo bakapelwa.

Utwampani twa bulimi tufwile ukushinkisha ukuti banamayo bonse nabashitata bakwata insambu shakulandapo.

- Ukushininkisha ukuti abantu bapokelela ubwafwilisho ngacakuti balingile ukufuma pa ncende yabo.

Kwaliba ifikomo ifyakukonka pali ili lyashi. Icakumwenako, ifikomo fimo ifisamgwa mu citabo icitwa National Resettlement Policy.

Ici citabo cilondolola ukuti utwampani twa bulimi tufwile ukwafwilisha abantu ukusanga ubwikalo ubupya elyo nokubapeela indalama ishalinga no bwafwilisho ngacakuti baleseshiwa pa ncende.

Ababomfi ba buteko bafwile ukwishiba amafunde ne fikomo elyo nefyakufikilisha ifi fikomo.

- Ukushininkisha ukuti utwampani twa bulimi twakonka amafunde ne fikomo pakuti abekala calo bakwata insambu shabo.
- Ukukonkanyapo ukuceceta utwampani twa bulimi pakushininkisha ukuti ifyo balebomba fintu fyalungama.

Ubuteko bufwile ukupanga ama ofeshi mu fitungu fyonse ifya calo elyo nokwingisha ababomfi abakulolesha pali iyi milimo.

- Ukushininkisha ukuti utwampani twa bulimi twafwailisha nokumona ifyo amabala yabo yakacita kuli ishi ncende.
- Ukushininkisha ukuti abekala calo bonse bakwata ilyashi ilyalondoloka pamulandu wakufwailisha konse elyo nefisangilwemo.
- Ukushininkisha ukuti abekala calo kuti bailishanya ku twampani twabulimi ngacakuti tabapeelwe insambu shabo

Ukuilishanya kwabo kufwile kwabombelwapo mu mulinganya.

©2017 naba Samer Muscati abamu kabungwe akalolesha pa nsambu sha bamtu (Human Rights Watch)